

samo mase na mitinzima „antibirokratske revolucije“ već i državnu politiku.

Glavna Andrejeva ambicija bila je da bude veliki profesor. Po uzoru, govorio je, na profesora Ivana Božića. I uspeo je. On je voleo svoje studente ali nije bio sentimentaln. Iz njegovog prirodnog autoriteta proizlazila je i distanca. On bi svoje studente, po završetku studija, bukvalno uzimao za ruku i vodio od jedne do druge naučne ustanove da im nađe zaposlenje, lukavo unapređujući i same te ustanove. Ali je bio vrlo izbirljiv kad su u pitanju njegovi saradnici. Citirao je profesora Vasu Čubrilovića: „Dobro pazi koga biraš za asistenta. Ako promašiš, posle možeš samo da ga ubiješ“. Nije pred studentima mistifikovao zanat istoričara, ali je od njih puno tražio. Na jednoj konsultaciji o njenom doktoratu upitao je Dubravku Stojanović: „Kako spavaš?“ „Odlično“, odgovorila je ona, a on joj uzvratilo: „Ništa te ne muči, ne radiš dovoljno“.

Sam je bio veoma disciplinovan iako je izigledalo da živi krajnje opuštano. Bio je strastan pušač ali je, posle infarkta odmah prestao da puši, da bi mogao da radi. On, koji je u kabinetu provodio ne samo dane nego i noći počeo je besomučno da šeta.

Čovek ima ili nema načela i u životu i u struci. Kod Andreja ni u čemu nije bilo *kamaraderije*. Strogo je delio privatno i profesionalno. Bez svoga stana, Ljubinka i on su živeli u stanu koji im je ustupio publicista Slobodan Nešović. Kad je trebalo da recenzira neku Nešovićevu knjigu, Andrej je rekao: „Ne mogu. Kao protivuslugu mogu da ponudim stan, a ne recenziju“. Niko od njega nije tražio da bude popustljiv, ali on nije hteo da dopusti da se tako protumači.

Poslednji put sam sa Andrejem razgovarala uoči njegovog odlaska u lečilište koje neće napustiti do smrti. Pozvao me je telefonom. Povod je bila knjiga Olivere Milosavljević *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora s Latinom Perović*, u kojoj sam govorila i o njemu. Bio je savršeno lucidan. Pre nego što ćemo se oprostiti, začutili smo za trenutak: oboje smo bili jako potreseni.

Nije Andreju bilo lako: izazivao je i otvorenu i pritajenu zavist. Posle promocije *Planirane revolucije*, u kojoj je učestvovao, išli smo da negde sednemo. Sasvim usput je rekao: „To je dobra knjiga, imaćeš problema“. Nismo to „produbljivali“. Ali, nije uvek bilo lako ni sa Andrejem. I dok nisam shvatila da su neki njegovi postupci znaci bolesti, nikada nisam posumnjala u Andrejeve namere. Uvek sam razmislila i veoma često zaključila da je on, sa svog stanovišta u pravu.

Ima ljudi koji u svojoj ličnosti saberu sve ono što je pametno, radno i plemenito, a rasuto u narodu. Uz neko licinu takvih ljudi, koje sam imala sreću da poznajem, od njih učim, poštujem ih i volim, u moje trajno sećanje ulazi i Andrej Mitrović.

Amfilohije Radović, pukovnik u mantiji

PIŠE: ZORAN JANIĆ

Jedna zaboravljena novinska vest

U vreme novogodišnjih praznika 2003. godine list *Nacional* je doneo vest pod naslovom „Koštunica razmišlja o povlačenju iz politike“. Tu se navodi da je predsednik SRJ toliko „razočaran političkom situacijom“ da „planira da se vrati nauci“, pa se u tu svrhu sastao sa akademikom Matijom Bečkovićem i mitropolitom Amfilohijem kako bi sa njima javno podelio svoju razočaranost razvojem političke situacije u Srbiji i SRJ i najavio skori odlazak iz političkog života, zatraživši pritom od visokog crkvenog oca blagoslov za tu više nego tešku odluku. Akademik i sveštenik su ga saslušali, no, nisu pokazali spremnost da ga podrže u njegovoj nameri. Naprotiv, i od pesnika i od duhovnika dobio je isti savet – kako „ne sme gubiti veru i nadu, već se mora suočiti s problemima, bez obzira kakvi oni bili“. Kako dalje stoji u navedenom članku, i „dvojica biznismena koji su mnogo pomagali rad DSS najotvorenije su upozorili Koštunicu da se ‘za ovo nisu borili’. Oni zahtevaju da Koštunica ostane na čelu stranke i da učini sve kako bi sledeće predsedničke ili parlamentarne izbore DSS dočekala spremno.“¹

Pomenuta vest objavljena je 10. januara 2003. Ravno dva meseca nakon toga, aktuelni premijer Đinđić bio je ubijen u martovskom atentatu, a Koštunica i njegovi savetodavci, pokazalo se, dočekaće sledeći izborni period uistinu veoma spremni.

SPC kao jedan od važnijih pipaka „Hobotnice“

U onu strukturu paralelne moći koju u okvirima ovog feljtona nazivamo „Hobotnicom“, kao jedan od važnijih pipaka, ulaze i najviši dostojanstvenici Srpske pravoslavne crkve (SPC), od kojih se svojim delovanjem i javnim istupima naročito ističe vladika Amfilohije, „pukovnik u mantiji“, kako ga je, gostujući u „Insajderu“, nazvao Vladimir Popović: „On upravlja crkvom, on ima najviši čin među vladikama. Pošto je SPC pre desetak godina postala jedna paramilitantna organizacija kojom upravljaju ziloti koji su u

¹ *Nacional*, 10. januar 2003.

međuvremenu kroz ove ratne godine postali oficiri SPC, on ima najviši čin - to je čin pukovnika."¹

Na sahrani ubijenog premijera pojavila se i delegacija Demokratske stranke Srbije, predvođena Koštunicom, mada iz nekog razloga od svih prisutnih oni jedini nisu izjavili saučešće Đinđićevoj porodici. Sam Amfilohije održao je nenajavljeni govor nad odrom, uprkos izričitoj želji premijerove porodice da se nikakvi govori ne drže, iskoristivši priliku da se u pravom kozanostrijanskom maniru naruga ubijenom predsedniku s kojim nije delio iste političke poglede: „Zoran Đinđić, koga ispraćamo danas iz ovoga svetog hrama na večni počinak, biće zapamćen prvenstveno po tome što je, u momentu najdubljeg poniženja svoga naroda, na obrenovićevski način, ispružio ruku bratskoga mira i pomirenja Evropi i svetu”. Drugim rečima, hoće se reći, izdao je srpske nacionalne interese pruživši ruku pomirenja („u momentu najdubljeg poniženja svoga naroda „) i prihvativši time međunarodni sistem pravde, oličen u Haškom tribunalu. Dalje se u besedi pravi još jedna paralela, u kojoj se kaže da je i „Karađorđeva glava takođe posečena kumovskom i bratskom rukom”, što je direktna aluzija na to da je pokojni predsednik dobio zapravo što je i tražio. Pri tom Amfilohije, u svojoj ciničnoj neiskrenosti, ne mari što mora ovde da pravi logičku vratolomiju: obrenovićevski ispružena ruka je ista ona od koje je potekla naredba da se Karađorđu odrubi glava s ramena.

Jasne su i nesumnjive koristi koje je SPC dobila Đinđićevim ubistvom; u novonastaloj političkoj konjunkturi, vrlo brzo je, zalaganjem vlade na čijem čelu se našao doskorašnji gubitnik Vojislav Koštunica, uspostavljen takozvani "simfonijski" odnos države Srbije i SPC (u pitanju je odnos kakav je bio tipičan za Kraljevinu Srbiju, gde je SPC bila državna religija, a sem nje, kao prve među jednaka i ekskluzivno vodeće, država je priznavala još sedam tradicionalnih verskih zajednica). Upravo je Koštunica pokrenuo Inicijativu za redefinisavanje odnosa crkve i države, i to u susretima sa patrijarhom Pavlom.² Program uvođenja veronauke u školama se od tada uveliko sprovodi, a zajedno s tim uvodi se i institucija vojnog sveštenstva u Vojsci Srbije. SPC dakle u to vreme, nakon atentata na premijera Zorana Đinđića 2003. godine, dobija mnogo veći društveni uticaj i čvršću institucionalnu podršku.

1 Insajder, sezona 2005.

2 Pravoslavlju br. 815, mart 2001.

Fašizacija Crkve i države

Desekularizacija države je na primeru Srbije imala sve elemente ubrzane fašizacije društva koja se odvijala u periodu posle smrti Josipa Broza Tita, stojeći isprva u znaku nacionalšovinizma i klerikalizma (dok su trajale pripreme za ratove), a kasnije u znaku otvorenog fašizma koji će u sebi uključivati masovne zločine, logore i genocid. SPC je, nakon 50 godina tavorjenja u zapečku SFRJ, gde je bila pod stalnom paskom službi bezbednosti, napustila najzad mrak bogomolja i izašla na svetlost dana, a tamo, u javnom prostoru, na otvorenom dočekale su je obezglavljene mase i njihove vođe, koje su propustile priliku da demokratizuju društvo i uključe ga u evropske i svetske tokove. Brak iz računa između sveštenika i njihovih dojučerašnjih tamničara komunista, kao što znamo, išao je na obostranu korist i težio istim ratnim ciljevima, sadržanim u dobro poznatoj krilatici „Velike Srbije” - neostvarenom snu nacionalista svih boja i opredeljenja. Prelazak jednog društva u totalitarizam, kako primećuje francuski politički filozof Rejmon Aron, nikad nije postepen i slučajan, već se vrši „svesnom odlukom vladajućeg režima da postojeći poredak stvari transformiše putem neke ideologije”. Isti je slučaj bio i ovde: onaj slobodni, plutajući, najsiroviji vid nacionalizma koji su raspirivale političke elite trebalo je popuniti nekakvim sadržajem, dati mu konkretan oblik - po mogućstvu, *oblik ideologije* i taj je zadatak pripao Crkvi.

Jednom kad se neki budući nepristrasni istraživač bude poduhvatio pisanja istorije Srbije u poslednjim decenijama XX veka, nužno će se uhvatiti u koštac - budući da se istorija, kao takva, nikad ne ponavlja - s nemalim poteškoćama vezanim za objašnjenje specifičnih crta srbijanskog fašizma, nastalog iz braka (ili mezalijanse) porte i politike. Prelomni događaj u toj „sakralizaciji politike” (izraz savremenog teoretičara fašizma Emilia Đentilea) predstavljala je, svakaako, proslava 600-godišnjice Kosovskog boja, održana na Gazimestanu, na Vidovdan 1989. godine. Tada su politika i religija, u lascivnom jedinstvu, u obliku kolektivne liturgije uznele na tron novog Dučea, Slobodana Miloševića, pred hiljadama i hiljadama zasenjenih podanika (budući vladalac srpskih masa tada se, doslovno, helikopterom spustio s neba označivši tim pompeznim, estetski dramatisovanim performansom početak svoje

neprikosnovene vladavine, da bi nekih desetak godina kasnije, u nekoj vrsti negativnog uzašašća, Milošević tim istim helikopterom odleteo u Hag, na svoju poslednju destinaciju].

A kao glavnu specifičnost srbijanske varijante fašizma valja izdvojiti, pre svega, to što njegov poziv na preobražaj društva ide u obrnutom pravcu od uobičajenog, generičkog pojma fašizma: ona duhovna i antropološka revolucija koja bi trebalo da zahvati sve aspekte društvenog života, uključujući ljude i institucije i njihove sisteme vrednosti, neće više kao dotle isticati sebi ciljeve u nekoj dalekoj budućnosti, već u prošlosti; u ovom konkretnom slučaju, u *svetosavskoj prošlosti*. Svi ostali sastojci fašizma bili su tu: militarizacija masa, kult ličnosti, sveprisutna propaganda, kolektivna indoktrinacija, politički protivnici koji se proglašavaju „unutrašnjim neprijateljem”, organicističko poimanje naroda kao homogenog, jedinstvenog tela što stremlje nekom mističnom jedinstvu nacije, antiindividualizam, diskriminacija i progon na rasnoj i verskoj osnovi, teror i represija...

Srbijanska varijanta fašizma, u najkraćem mogla bi se nazvati pastoralnim snom o povratku zlatnog doba nemanjičkog carstva i njegovih (izmaštanih) vrednosti.

„Svetosavlje” kao politička ideologija starog i novog fašizma

U nastojanju da sačuva vlast, komunistička nomenklatura je krajem osamdesetih, uoči pada Berlinskog zida i krupnih geopolitičkih promena u zemljama istočne sfere, ušla u savez sa Crkvom, preuzevši od nje najvažnije principe „svetosavskog učenja”, kao osnovu nove ideologije „ugroženog srpstva koje valja braniti”. Iza pomenutog učenja stoji misao uglavnom dvojice teologa, rođenih krajem XIX veka a čije delovanje pada u prvu polovinu XX veka, Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića. Svetosavlje, po rečima Nikolaja Velimirovića, nije ništa drugo do „Pravoslavno Hrišćanstvo srpskog stila i iskustva”,³ što i jeste najbolja definicija: univerzalna Hristova reč ovde je reinterpretirana kroz usta jednog zasebnog, lokalnog sveca, na primitivno plemenski način, po meri zaostalosti same sredine iz koje nosilac te reinterpretacije potiče.

Na poznatom predavanju održanom 1935, na Kolarčevom narodnom univerzitetu pod naslovom

3 U uvodu Justinove knjige *Svetosavlje kao filozofija života*.

Nacionalizam Svetog Save, Velimirović će svom slušateljstvu, u sažetom vidu, predstaviti osnove te nove nacionalne ideologije zasnovane na „jevanđeoskom nacionalizmu”, kako veli. Po njemu, sveti Sava je ne samo tvorac srpske narodne crkve nego i „tvorac svekolikog nacionalizma srpskog”; taj i takav svetosavski nacionalizam je „organski, jevanđeoski, širokogrud, ali i najstariji evropski nacionalizam”. Crkva i država su „jedan jedinstven i nerazdeljiv organizam narodni”. A bitan deo tog predavanja koji se danas prećutkuje, bio je posvećen veličanju Adolfa Hitlera kao ostvarenog ideala novog svetosavskog čoveka:

„Ipak se mora odati poštovanje sadašnjem nemačkom Vođi, koji je kao prost zanatlija i čovek iz naroda uvideo da je nacionalizam bez vere jedna anolmalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo u XX veku on je došao na ideju Svetoga Save, i kao laik poduzeo je u svome narodu onaj najvažniji posao, koji priliči jedino svetitelju, geniju i heroju. A nama je taj posao svršio Sveti Sava, prvi među svetiteljima, prvi među genijima i prvi među herojima u nasoj istoriji.

Svršio ga je savršeno, svršio ga je bez borbe i bez krvi, i svršio ga je ne juče ili prekjuče nego pre 700 godina. Otuda je nacionalizam srpski, kao stvarnost, najstariji u Evropi”.⁴

Tromost i inertnost crkve istočne denominacije, antievropejstvo i antizapadnjaštvo, filetizam i rasizam ogleđaju se i u ekleziološkim postavkama Velimirovićevog učenika oca Justina Popovića, koji stavlja svetosavlje iznad celokupne zapadnjačke filozofije: „Kome ćemo ići, evropskom čoveku ili svetosavskom bogočoveku?”⁵ pita se retorički on.

Princip sabornosti, tesna veza između crkve i države, organicističko shvatanje naroda čiji je stožer okupljanja upravo crkva, antisemitizam, sve je to, prirodno u vreme Drugog svetskog rata odvelo ovu ideologiju u ruke domaćeg kvislinga Dimitrija Ljotića i njegovih sledbenika. U kulturnom krugu, svetosavlje vrši veliki uticaj na Miloša Crnjanskog: u njegovim *Idejama*, časopisu koji je pod njegovim uredništvom izlazio u periodu između 1934-36, objavljivani su i tekstovi Justina Popovića.

Amfilohije kao eksponent militantnog jezgra SPC

4 Nikolaj Velimirović „Nacionalizam Svetoga Save”, u: Nikolaj Velimirović San o Slovenskoj Religiji: Odabrane misli i besede, Slobodna Knjiga-izdanja Vladimira Maksimovića, Beograd 1996 (str. 36).

5 Dogmatika.

Izlazak Crkve u javni proctor, što se desio početkom osamdesetih godina, započeo je prvo sa iskopavanjima kostiju žrtava iz Drugog svetskog rata, bačenih po jamama i vrtačama, a nastavio se kasnije sve otvorenijim političkim delovanjem i uplitanjem crkvenih velikodostojnika u državne poslove. Kako se u to vreme aktuelizuje i problem Kosova, Crkva ne ostaje po strani ni od tih gorućih nacionalnih problema. U aprilu 1982, sveštenstvo izdaje apel, upućen Svetom arhijerejskom saboru i najvišim državnim organima Srbije i federacije, u kojem crkveni oci izražavaju zabrinutost zbog „dešavanja na Kosmetu”; taj gest Crkve, dalje se u tekstu kaže, valja shvatiti kao „dizanje glasa u zaštitu duhovnog i biološkog bića srpskog naroda na Kosovu i Metohiji”. Među potpisnicima apela bio je i Amfilohije Radović.

Pitanje Kosova bilo je katalizator koji će pokrenuti pregrupisanje snaga unutar same Crkve. Na vanrednom Saboru 1990. godine, arhijereji pristupaju izboru novog patrijarha Pavla, iako je stari patrijarh German u to vreme još uvek bio živ (opravdanje su našli u činjenici da je stari patrijarh toliko bolestan da nije u stanju više da obavlja svoje dužnosti; uz to su nailazila i teška vremena koja je Crkva morala spremno da dočeka). Amfilohije je tada ustoličen na mesto mitropolita crnogorsko-primorskog, uzdigavši se za stepenik više na lestvici crkvene hijerarhije. Na ovom zasedanju Svetog arhijerejskog sabora ponovo je zatraženo „od nadležnih državnih organa da se omogući vađenje iz jama u toku rata pobijenih i njihovo dostojanstveno sahranjivanje pri hramovima i drugim za to pogodnim mestima”.

Crkva, SANU i generalski kor, svako za sebe, i zajedno u to vreme iscrtavaju granice buduće Velike Srbije na čije krajnje kote je, u njihovo ime, Milošević sa vojskom i dobrovoljcima trijumfalno trebalo da izađe nakon rasparčavanja SFRJ. (Pojam „Velike Srbije” je zapravo svetosavski pojam, korišćen svojevremeno u spisima Nikolaja Velimirovića kao oznaka dvaju uzajamno suprotstavljenih, a ipak povezanih carstava, onog zemaljskog i nebeskog: „Ah ta Velika Nebeska Srbija! Ona predstavlja već odavno ostvareni ideal Velike Srbije!”, kliče sa zanosom Velimirović. Pojam je revitalizovan i ponovo ušao u upotrebu prilikom priprema za proslavu 600-godišnjice Kosovskog boja, kada je tadašnji vladika šabačko-valjevski Jovan Velimirović izdao poslanicu gde se pominje termin „nebeska Srbija”,

sada već u kontekstu ustaških žrtava.)¹ Akademici su u martu 1991, osnovali nekakvu fantomsku organizaciju nazvanu „Srpski nacionalni savet”, isprva zamišljenu kao „vrhovnu nacionalnu instituciju koja će zastupati interese svih Srba bez obzira na to gde žive”, no koja se ugasila nakon samo tri meseca. U septembru iste godine, iz novog pokušaja osnovali su Srpski sabor (SS), koji, mada zamišljen kao „udruženje nezavisnih naučnika, pisaca, umetnika i intelektualaca za unapređenje i zaštitu srpskih narodnih interesa”, takođe nije bio dugog veka. Svejedno će uspeti da obavi jedan značajan projektantski posao - izradiće etničke karte koje su iscrtavale granice buduće srpske države i predaće ih Kongresu srpskih intelektualaca, održanom u Sarajevu nedelju dana pred početak sukoba u BiH.

Amfilohije, čije ime u prevodu sa grčkog znači „dva voda vojske”, šalje u to vreme upozorenje Makedoncima o teritorijalnim pretenzijama Srbije u pogledu njihove države: „Ne treba gubiti iz vida, recimo, da je Makedonija i u balkanskim ratovima i u Prvom svetskom ratu dobila svoju slobodu na kostima srpskih ratnika. Kad kažem srpskih onda mislim da ih je bilo i iz Crne Gore, a naročito iz Srbije. Makedonija je posijana kostima srpskim ... Stoga pitanje Makedonije neće moći biti olako riješeno”.

Kao ljubitelj krupnih reči, mitropolit će na početku ratnih sukoba poručivati srpskom narodu da je njegova „sudbina da nosi krst na ovom vatrenom razmeđu različitih svetova”, te je „zato srpski narod božanski narod”. Pri obilasku dubrovačkog ratišta, uz gusle će podizati borbeni duh vojnika i rezervista što su opsedali zidine, evangelsitički ih bodreći na razaranje starog grada. Njegovom srcu posebno je bila prirasla Republika Srpska („najdivnija srpska zemlja, svjetionik i Pijemont cjelokupnog srpstva”) i njeni čelnici, koji su odbacujući Vens-Ovenov plan 1993. godine „čuvali nas i našu dušu... opredijelili su se, kao i car Lazar... za carstvo nebesko”.

Na Badnji dan 6. januara 1992, Amfilohije će pozvati Arkana i pripadnike njegove Srpske

1 „Od kneza Lazara i Kosova Srbi prvenstveno stvaraju NEBESKU SRBIJU, koja je do danas sigurno narasla u najveću nebesku državu. Ako samo uzmemo nevine žrtve ovog poslednjeg rata, milione i milione Srba i Srpkinja, dece i nejači, pobijenih ili mučenih u najstrašnijim mukama ili bacanih u jame i pećine od ustaških zločinaca, onda možemo pojmiti koliko je danas srpsko carstvo na nebesima.”

dobrovoljačke garde u Cetinjski manastir. Nakon što je govor održao Amfilohije, mikrofon je preuzeo Arkan, rekavši: „I Skadar će biti naš. Ako Bog da! Amin”.²

U vreme kad je Tribunal u Hagu proglasio Radovana Karadžića ratnim zločincem (1995), javno mu je poručivao da dođe i skloni se kod njega u Crnu Goru (što je kasnije Karadžić i učinio, skrivajući se jedno vreme po tamošnjim manastirima). Mitropolit Amfilohije će Biljanu Plavšić proglašavati za „kosovku djevojku”, a rat u Bosni bitkom za „slobodu zlatnu i obraz časni čitavog pravoslavlja, za pravdu i dušu čitavoga svijeta, za svetinju bogolikog ljudskog dostojanstva”.

Na samom kraju, pošto su svi ratovi već bili izgubljeni, posetiće uhapšenog Miloševića, koji je u čeliji čekao izručenja u Hag i pokloniće mu Bibliju; u razgovoru s njim reći će mu nešto što će kasnije manje-više slično ponoviti i na Đinđićevom odru – naime, to da su „srpski vladari uvijek morali zalagati glavu, od Jovana Krstitelja, do Karađorđa Petrovića, čiju su glavu odnijeli u Istanbul, punjenu slamom”.³ A, kad je uhapšen njegov prijatelj Radovan Karadžić alias lažni iscelitelj Dabić, mitropolit je održao liturgiju u crkvi Svetog Save, ispovedio i pričestio najtraženijeg ratnog zločinca na planeti. (Po Amfilohijevim rečima, Karadžić „već trideset godina upražnjava molitvu Isusovu: ‘Gospode, Isuse Hriste, Sine Božji, pomiluj me’, i na tom izvornom hrišćanskom molitvenom tihovanju i ispovedanju Hrista, zasniva svoj lični život i svoju lekarsku praksu”).⁴

Preosvećeni mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije stoji na čelu crkvene zajednice u Crnoj Gori iako, kao što je poznato, nikad nije priznavao Crnogorce kao zasebnu naciju, od prvog dana radeći

² Na konstataciju novinara da je Arkanovim plaćenicima dozvolio da na Petrovdan ,91. naoružani uđu u Cetinjski manastir, mitropolit Amfilohije je odgovorio: „Taj šlagvort oko Arkana slušam neprekidno, Prije svega. ko sam ja da spriječim bilo kome da dođe na Cetinje? Cetinjski manastir je otvoren za svakoga, Arkan je Željko Ražnatović iz Rijeke Crnojevića! Koji je Crnogorac dolazio na Cetinje bez oružja?!”

„Oružje se nekada ostavljalo pred ulazom u Manastir...”, prokomentarisao je

novinar. „Crnogorci su ostavljali oružje pred crkvom”, istakao je mitropolit i upitao i sebe i druge: „A ko je spreman danas da razoruža Crnogorca!? Je li to dužnost mitropolita?” (NIN, 17. februar 1995).

³ Hrvatski NACIONAL br. 296 od 19. 7. 2001.

⁴ SPC.YU, 26. jul 2008.

sve što je u njegovoj moći protiv tamošnje Crnogorske pravoslavne crkve.

Umesto zaključka

Kao jezgro inertnosti i nazadnjaštva, nepreusušni izvor retrogradnih tendencija, sva je prilika da će Srpska pravoslavna crkva, kako danas tako i ubuduće, predstavljati generator neiskorenjivog, palingeničnog nacionalizma, kanonski utemeljenog u njenoj varijanti pravoslavlja. Bolešno uverena u to da je upravo njezino tumačenje svetih spisa jedino ispravno, ona sebe doživljava kao ekskluzivnog nosioca Glasa Božije Istine, pa je stoga za nju razumljivo da za sebe zahteva sav duhovni prostor gde god ima njene pastve i njenih crkvenih zdanja. Time se objašnjava zašto je tokom devedesetih godina Crkva uporno stajali na liniji da su Srbi u ratovima u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu branili pravo na život, nacionalni i verski identitet. Njen savez sa Miloševićem bio je čvrst i neraskidiv od prvog dana, sve dok je Crkva bila zadovoljna ratnim učinkom neprikosnovenog srpskog vođa. Tek kad je Milošević počeo da ređa poraze, Crkva je rešila da podigne svoj glas i ogradi se od njega. Eksplicitnu javnu optužbu da je ratni vođa „izdao srpske nacionalne interese” iznet je tek posle egzodusa kosovskih Srba. U junu 1999, SPC je zatražila njegovu ostavku i to je bio i faktički kraj savezništva. Srpski narod nosio je krajem osamdesetih i početkom devedesetih, jedne pored drugih uramljene svetačke slike i transparente sa likom Miloševića, da bi zatim, nekih deset godina kasnije, SPC doživela poraz ništa manji nego sam Milošević.